

Õpetajate ja kasvatajate

töö- koge- müsi

**Tahvliskeemide kasutamisest
Nõukogude Liidu ajaloo õpetamisel
keskkooli X klassis**

Tallinn, 1959

Am. eks.

7-22181

EESTI NSV VABARIIKLIK ÕPETAJATE TÄIENDUSINSTITUUT

ÕPETAJATE JA KASVATAJATE TÖÖKOGEMUSI

HILLAR PALAMETS

Tartu II Keskkooli õpetaja

**TAHVLISKEEMIDE KASUTAMISEST
NÕUKOGUDE LIIDU AJALOO ÕPETAMISEL
KESKKOOLI X KLASSIS**

1959

ÕPETAJATE TÖÖKOGEMUSI

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
45519

ARHIIVKOGU

Vastutav toimetaja E. T a j u r

Tehniline toimetaja F. L i p p

Korrektorid M. L i n n a m ä g i ja T. R o n g o n e n

Trükkimisele antud 20. X 1959. Trükipoognaid 1,75. Arvestuspoognaid 1,62.
Autoripoognaid 1,56. Tellimise nr. 538. Trükiarv 2000 eks. MB-09515.
ENSV MN Asjadevalitsuse Trükikoda, Tallinn.

Hind 45 kop.

Sissejuhatuseks

Tahvli ja kriidi kasutamine ajaloo õpetamisel on laialdaselt levinud metoodiline võtte meie vabariigi üldhariduslike koolide nooremates klassides. Selle võtte kohta on ilmunud arvukalt artikleid ja ülevaateid, millest täielikum ja kättesaadavam on D. N. Nikiforovi raamat «Näitlikkus ajaloo õpetamisel 5.—7. klassini».

Hoopis vähem leidub aga materjali sama metoodilise võtte rakendamise kohta keskkooli vanemates klassides. 1952. a. ilmunud A. A. Vagini raamat «Наглядность в преподавании истории СССР» on õpetajate hulgas vähe tuntud, kuigi seal esitatakse rida õnnestunud näiteid tahvli ja kriidi kasutamisest just vanemates klassides. Saksa Demokraatliku Vabariigi koolide vastavaid kogemusi tutvustab Florian Osburgi huvitav teos «Das Schema im Geschichtsunterricht» (Berlin, 1957) («Skeem ajalooõpetuses»), kuid paraku pole see teos juba keelelistel põhjustel paljudele ajaloo õpetajatele kättesaadav. Ja nii on veel paljud vanemate klasside ajalooõpetajad arvamusel, et kriidiskeemid tahvlil kuuluvad üksnes nooremate klasside metoodilisse arsenal. Selline alahindav suhtumine tahvli ja kriidi kui näitlikustamisvahendite kasutamisse on aga põhjendamatu, sest nii pedagoogilis-metoodiline teooria kui ka ajaloo õpetamise praktika tõestavad veenvalt selle metoodilise võtte otstarbekust, elujõulisust ja ökonoomsust. Ajalooalane tahvlskeem kujutab endast just vanemate klasside õpilastele sobivat näitlikustamisvahendit, kuna skeemi abil toimub näitlikustamine kaudselt, abstraktselt. See eeldab õpilaste juures arenenud abstraktsed mõtlemisvõimet. Hoopis teine on lugu tahvlijoonisega, mis aitab konkretiseerida ajaloolisi mõisteid ja protsesse ning sobib seepärast peamiselt nooremate klasside õpilastele.

Olles mitme aasta jooksul praktiliselt kasutanud tahvlskeeme Nõukogude Liidu ajaloo õpetamisel vanemates klassides, tõstaksin esile selle võtte järgmisi positiivseid jooni:

1) **Dünaamilisus.** Skeem tahvlil kujuneb samaaegselt õpetaja elava jutustusega otse klassi silmade ees, olles seetõttu eriti sobiv arenemise, liikumise ja muutumise demonstreerimiseks. Kuna ajaioo õpetamine nõukogude koolis peab selgitama ajalugu kui dünaamilist, progresseeruvat protsessi, siis vastab tahvliskeem igati õpetuse sisulisele taotlusele.

2) **Tahvliskeem aitab esile tõsta olulist.** Tahvliskeem paelub tavaliselt enam klassi tähelepanu kui teised näitlikustamisvahendid. Ühtaegu on skeem väga paindub ja võimaldab õpetajal just neid momente esile tõsta, mida ta antud kursuse lõigu ja klassi seisukohalt oluliseks peab. Skeemi tahvlil võiks võrrelda luubiga, mille abil õpetaja tõstab esile kõige olulisema, asetades selle klassi tähelepanu keskpunkti.

3) **Tahvliskeem jääb kergesti meelde.** Näitlikustamine tahvliskeemide abil võimaldab õpetajal vältida nn. «ühe raku tampimist», kuna siin aktiveerib õpetaja üheaegselt õpilaste nägemist, kuulmist kui ka motoorset tegevust. Psühholoogia aga tõendab, et sellisel teel saadud teadmised omandatakse õpilaste poolt suhteliselt kergemini ja nad jäävad kauemaks ajaks meelde kui ainult ühe meele kaudu omandatud teadmised. Nii aitab tahvliskeemide kasutamine vähendada ka õpilaste kodust töökoormust.

4) **Tahvliskeem aktiveerib õppetööd.** Peaaegu iga ajaloolase tahvliskeemi juures avaneb õpetajal võimalus pöörduda klassi poole küsimustega, mis on suunatud õpilaste ajaloolise ja loogilise mõtlemise arendamiseks. Tuginedes skeemile teevad õpilased järeldusi, oletavad võimalikku sündmuste käiku. Esineb juhtumeid, kus skeem tahvlil soodustab loova vaidluse tekkimist õpilaste seas. Tahvliskeemi joonistamine töövihikutesse paneb kogu klassi aktiivselt tööle, suunab õpilasi tegelema käsitlusel oleva probleemiga.

5) **Tahvliskeem abistab Eesti ajaloo õpetamisel.** Selles osas on meie koolidel näitlikke õppevahendeid väga vähe või puuduvad need hoopis. Nii Eesti NSV ajaloo kui ka kohaliku ajaloolise materjali tundmaõppimisel on aga suur kasvatuslik väärtus. Seepärast peaks iga õpetaja südameasjaks olema uute tõhusate võtete otsimine kohaliku ajaloo näitlikustamiseks. Selles osas on kriit ja tahvel õpetaja lähemateks abilisteks.

6) **Tahvliskeem võimaldab mitmekesistada tunni kontrolli osa**, tuua sellesse värskust ja vaheldust. See on saavutatav tingimusel, et õpetaja nõuab vastamisel mõnede olulisemate skeemide joonistamist tahvlile ja nende kohta seletuste andmist. Ühtaegu võimaldab selline võtte aega säästa, kuna sel ajal, kui üks õpilane joonistab tahvlile, saab õpetaja frontaalselt küsitleda kogu klassi.

7) **Tahvliskeem abistab õpetajat kordamistundide läbiviimisel**, kus varem õpitud materjalile lähenedes tuleb lähendada teisest aspektist, kui see toimus materjali esmakordsel läbitöötamisel. Kordamiseks vajaliku uue loogilise süsteemi loomiseks on tahvliskeem väga efektiivne ja samaaegselt ökonoomne vahend.

Sageli esitavad õpetajad tahvli ja kriidi kasutamise vastu argumendi, et nad ei suuda küllalt hästi tahvlile joonistada, kuna puudub vastav kalduvus või võime. Selline väide ei pea aga paika, sest tegelikult ei ole tahvliskeemide joonistamine palju raskem kui tahvlile kirjutamine, millega ometi iga õpetaja tuleb vabalt toime. Loomulikult nõuab tahvliskeemide joonistamine teatavat vilumust. See on aga saavutatav juba lühiajalise harjutamise järele. Kuna enamik skeeme koosneb lihtsatest geomeetrisestest elementidest või nende kombinatsioonidest, siis tuleks õpetajal omandada algul sirglõigu ja ringi joonistamise oskus. Seejärel tuleb õppida tahvlile joonistama lihtsaid geomeetrisi kujundeid: kolmnurki, ruute, ovaale ning mitmesuguse kujuga nooli. Samuti tuleb pöörata tähelepanu pealkirjade otstarbekale ja nägusale paigutamisele ning skeemi elementide võimalikult ülevaatlikule asetusele. Peale selliste oskuste omandamist võib juba visandada mõnd lihtsamat skeemi, pöörates seejuures tähelepanu ka joonistamise hoogsusele ja tempole, et klass ei peaks asjatult ootama õpetaja joonistamise järele, vaid et joonistamine ja jutustamine toimuksid peaaegu üheaegselt. Ja lõpuks tuleb õppida kiiresti joonistama mõnda tähtsat geograafilist kontuuri tema kõige olulisemates põhijoontes. Harjutada tuleb niikaua, kuni kriit seisab kuulekalt käes ja õpetaja võib kindlate, tugevate tõmmetega joonistada tahvlile kavatsatud skeemi, nii et see paistaks kogu klassile hästi silma.

Peamine on siin tahtmine ja treening. Asuda ilma eelneva harjutamiseta tahvliskeemi joonistama on küllaltki riskantne ettevõtte, mis võib õpetajalt alaliseks võtta soovi

tahvli ja kriidi ulatuslikumaks kasutamiseks. Pole ka õige saata tahvli skeemide joonistamist hädaldamisega: mul ei tule küllalt ilusasti välja, katsuge kuidagi aru saada jne. Õpetaja ei saavuta sellega midagi muud, kui seab end hädavarese olukorda kogu klassi ees, kusjuures selline olukord ei tule küll mingil määral kasuks ei ainele ega õpetaja autoriteedile.

Paljude tahvli skeemide juures on möödapääsmatu värviliste kriitide kasutamine. Sõjakäike illustreerivad skeemid hakkavad kõnelema täiel häälel alles siis, kui vaenulised pooled on tähistatud erinevate, võimalikult kontrastsete värvidega. Kahjuks ei ole alati saada värvilisi kriite ja seepärast peab õpetaja oskama ise end hädast välja aidata. Värvitud kriidi valmistamise tehnoloogia on lihtne — kriiditükk tuleb korraks kasta kas sinise või punase tindis ja lasta seejärel aeglaselt toatemperatuuris kuivada. Kriiditüki leotamine tindis ja kuivatamine kuumuse käes muudavad kriidi kasutamiskõlbmatuks. Kuna tavaliselt värvitud kriidid määrivad, tuleks neid hoida eraldi karbis või kotikeses.

Kui õpetaja ise on omandanud tahvli skeemide joonistamise oskuse ja hakanud neid õppetöös kasutama, seisab tal ees veel teinegi küllalt raske ülesanne: panna tunnis kaasa joonistama kogu klass. Alguses esineb seejuures mõningat tõrkumist. Osa õpilasi ei tööta kaasa, vabandades end sellega, et nad ei oska joonistada ega ole kunagi varem midagi sellist joonistanud ja neil ei tule ilus välja ja nii edasi. Ühe sõnaga — sama argumentatsioon, mida mõned õpetajad kasutavad tahvlijooniste vastu, ainult õpilase aspektist lähtutuna. Kui aga õpetaja on järjekindel oma nõudmistes ja läheneb küsimusele pedagoogilise taktiga, siis hakkavad tõrkujad juba mõne tunni järel tööle. Õpilaste enamik joonistab aga heameelega kaasa, kuna tegevuse vaheldumine tunnis on neile omamoodi aktiivseks puhkuseks.

Olen õpilastelt nõudnud, et nad kirjutaksid ja joonistaksid oma ajaloo töövihikutesse kõik selle, mida õpetaja tahvlile kirjutab või joonistab. Mitmevärviliste skeemide joonistamiseks tuleb õpilastel käepärast hoida värvilisi pliiatseid — vähemalt punast ja sinist. Töövihikute olemasolu korral on vajalik, et õpetaja neid regulaarselt kontrolliks ja kätteandmisel analüüsiks kogu klassi ees, tõstes esile

parimate vihikute positiivseid jooni. Samaaegselt tuleb õpetajal jälgida, et õpilased ei kulutaks liigselt aega skeemide «ilusasti ümberjoonistamisega» kodus, vaid teeksid põhilise osa tööst tingimata klassis.

Eeltoodust võiks teha järgmise lühikese kokkuvõtte: **tahvliskeemide kasutamine ajaloo õpetamise näitlikustamiseks vanemates klassides on tõhus metoodiline võte, mis hea tahtmise juures on jõukohane igale õpetajale.**

Järgnevalt esitan valiku tahvliskeemidest, mida praktiliselt olen rakendanud õppetöös X klassis. Skeemide järjestuses olen lähtunud kronoloogilisest põhimõttest, kusjuures esimeses järjekorras on toodud majanduslikke ja riigivalitsemise probleeme käsitlevad skeemid, teises järjekorras aga välispoliitikat ja sõdasid kujutavad skeemid.

Skeemide järjestus on järgmine:

1. Venemaa riigivalitsemise organid XVII sajandil ja XVIII sajandi 1. veerandil.
2. Venemaa raudteevõrgu pikkuse kasv.
3. Raudteede ehitamine Eestis.
4. Vene vägede pealetung aastail 1702—1704.
5. Tartu vallutamine 1704. aastal.
6. Borodino lahingu lihtsustatud skeem.
7. Jõudude vahekord 1812. a. Isamaasõjas.
8. Venemaa võitlus väljapääsu eest meredele.
9. Vene-Türgi sõda aastail 1877—1878.

VENEMAA RIIGIVALITSEMISE ORGANID XVII SAJANDIL JA XVIII SAJANDI 1. VEERANDIL

Võib julgesti väita, et seda lihtsat tahvliskeemi on õppetöös rakendanud paljud ajaloo õpetajad, sealhulgas ka need, kes muidu hoiduvad tahvli ja kriidi kasutamisest. See on ka mõistetav, kuna selgitatav materjal nõuab otse orgaaniliselt graafilise kujutuse appivõtmist. Seepärast pean otstarbekaks alustada tahvliskeemide lähemat vaatlemist just sellest tuntud skeemist.

Tegelikult koosneb see skeem kahest iseseisvast osast: Vene riigi valitsemisorganite skeemist XVII sajandil ja Vene riigi valitsemisorganite skeemist XVIII saj. 1. veerandil. Skeemi esimese osa sisu jutustab õpetaja, käsitledes vastavat küsimust XVII sajandi ajaloost. Asudes vaatlema XVIII sajandi 1. veerandil riigivalitsemise alal teostatud reforme, laseb õpetaja klassil meelde tuletada ja mõnel õpilasel tahvlile kirjutada valitsemisorganite skeemi XVII sajandi kohta. Selle kõrvale kujuneb õpetaja jutustuse käigus uus skeem, mis kajastab neid tähtsamaid muudatusi, mida Peeter I juhtimisel viidi läbi vaadeldaval perioodil valitsemise alal.

Nii asendati reaktsiooniline bojaaride duuma tsaarile kuuleka senatiga, mille ülesandeks oli kontrollida teiste valitsemisasutuste tööd, valmistada ette uusi seadusi ja tsaari äraolekul valitseda riiki. Kuid senati suhtes oli Peeter umbusklik ja seepärast seadis ametisse erilise ametimehe — kindralprokuröri, kes pidi valvama senati tegevuse järele ja keda seepärast nimetati «valitseja silmaks». Kasutan seda ilmekat metafoori ja joonistan senati kohale suure silma, mille juurde kirjutatan — «kindralprokurör». Klassis tekitab see veidi humoorikat elevust, kuid see tuleb antud juhul asjale kasuks, sest eesmärk on kindlalt saavutatud: õpilased meenutavad veel kaua hiljem, et senati tegevust kontrollis eriline tsaari usaldusmees — kindralprokurör.

Senatile järgnevad kolleegiumid, mis asendasid oma aja ära elanud teovõimetuid ja laialivalguvaid prikaase. Kolleegiumide hulgast tõstan eriti esile vaimulike asjade kolleegiumi ehk sinodi, mis asendas patriarhi ja allutas seega ka kiriku tsaari võimule. Edasi tuleb kohalik administratiivne korraldus — esialgu 8 kubermangu, mis aga 1719. a. asendati 50 provintsiaga. Iga provints jagunes aga omakorda väiksemateks distriktideks.

Selleks et rõhutada uue valitsemissüsteemi peamist ideed — võimu tsentraliseerimist — joonistan tsaari sümboliseeriva krooni juurest nooled üksikute valitsemisasutuste juurde, mis oma tegevuses pidid vastuvaidlematult täitma keskvalitsuse korraldusi. Soovi korral võib õpetaja märkida üksikute valitsemisorganite juurde ka nende asutamise aasta, kuid õpilaste koormuse vähendamise nõuet arvestades ei ole need daatumid olulised.

Venemaa
semise

XVII SAJ



TSAAR

Bojaaride
duuma

40 priikaasi

PATRIARH

Vojevoodid

riigivalit-
organid.

XVIII SAJ 1. v.



TSAAR



KINBRAL-
PROKURÖR

Senat

12 kolleegiumi

SINOD

8 kubermangu

50 provintsi

VENEMAA RAUDTEEVÖRGU PIKKUSE KASV

Tahvliskeemi võib otstarbekalt kasutada ka kordamise juures — ühelt poolt kokkuvõtete tegemiseks õpitust, teiselt poolt uute momentide toomiseks korratavasse materjali, mistõttu kordamine muutub elavamaks ja aktiveerib paremini klassi tähelepanu. Neil kaalutlustel olen sihilikult varunud mõned skeemid kordamistundideks. Käsitledes kordamisteemat «Venemaa majanduse areng XIX saj. 2. poolel» olen kasutanud tahvliskeemi «Venemaa raudteevõrgu pikkuse kasv a. 1861—1915».

Visandan tahvlile Baltimaade rannikujoone ja märgin Soome lahe idasoppi Venemaa tolleaegse pealinna Peterburi. Edasi kannan tahvlile kolm punkti — Peterburist veidi lõunasse Tsarskoje Seloo, kaugemale kagusse Moskva ja edelasse Varssavi. Esiialgu ühelegi linnadest nimetust juurde ei märgi. Järgnevalt alustan skeemi edasiarendamist ja lahtimõtestamist klassile esitatavate frontaalsete küsimuste kaudu. Olen kasutanud sellist küsimustikku:

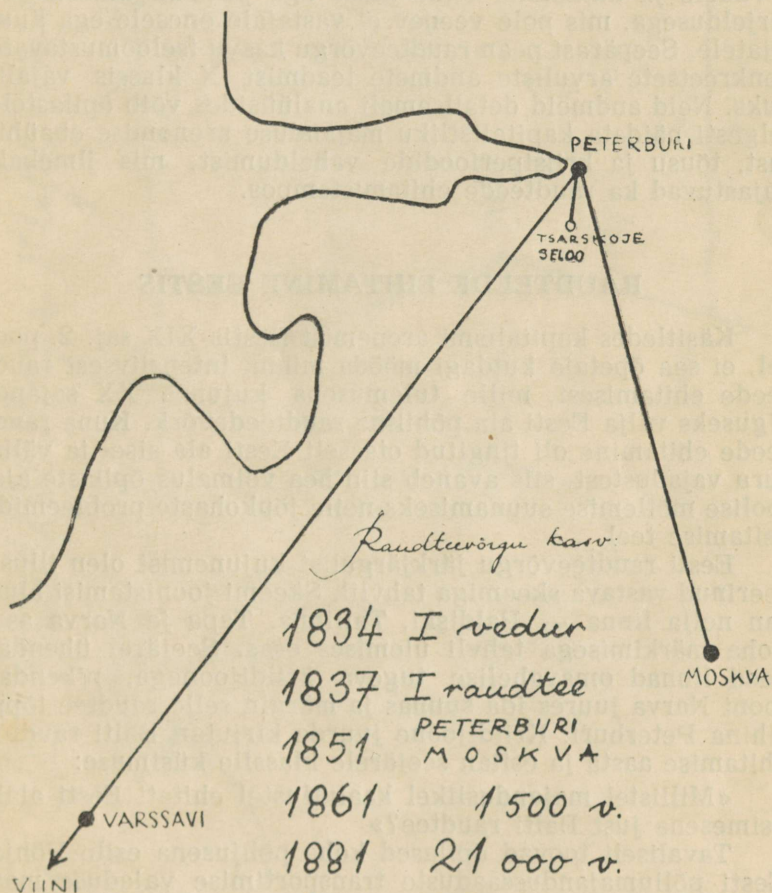
- 1) Millal ehitati esimene vene vedur?
- 2) Kus ja kelle poolt see ehitati?
- 3) Millal ja kuhu ehitati esimene raudtee Venemaal?
- 4) Milline oli esimene majanduslikult tähtis raudtee Venemaal?
- 5) Millest oli tingitud raudteede ehitamise äärmiselt aeglane tempo Venemaal?

Saadud vastuste järgi märgin tahvliskeemile esimesed Venemaa raudteed ja uue momendina toon juurde Peterburi—Varssavi—Viini raudtee, mida iseloomustan kui strateegilist teed vägede paiskamiseks käärivasse Poolasse ja tsaaririigi läänepiirile. Edasi jatkan küsitelu, märkides õiged vastused tulbana tahvlile:

- 6) Kui pikk oli Venemaa raudteevõrk pärisorjuse kaotamise ajaks?
- 7) Kui pikk oli raudteevõrk 20 a. hiljem?
- 8) Milliseid tähtsamaid rajoone ühendasid need raudteed?
- 9) Millist hiiglaslikku raudteed ehitati möödunud sajandi 90-ndail aastail?
- 10) Kui pikk oli Venemaa raudteevõrk 1900. aastal?

Uudse momendina annan klassile veel raudteede kogupikkuse Venemaal 1915. a., millega lõpetan oma skeemi.

Esimesed raudteed Venemaal



Raudteevõrgu kasv

1834	I vedur
1837	I raudtee
1851	PETERBURI MOSKVA
1861	1500 v.
1881	21 000 v.
1900	53 000 v.
1915	70 000 v.

Võidakse küsida, kas on vajalik õpilastele anda ja mis veel olulisem — õpilastelt nõuda arvulisi andmeid Venemaa raudteevõrgu kasvu kohta? Kas ei koorma me sellega õpilasi asjatult üle? Olen eksperimentaalselt ühelt paralleelklassilt nõudnud konkreetseid andmeid raudteevõrgu kasvu kohta, teiselt aga mitte. Selle tulemusena kujunes olukord, kus üks klass oskab jutustada kapitalismi arengust Venemaal XIX sajandi teisel poolel, tuginedes konkreetsetele arvudele ja näidetele, teine klass aga piirdub üldsõnalise kirjeldusega, mis pole veenev ei vastajale enesele ega kuulajatele. Seepärast pean raudteevõrgu kasvu iseloomustavate konkreetsete arvuliste andmete teadmist X klassis vajalikuks. Neid andmeid detailsemalt analüüsides võib õpilastele selgesti näidata kapitalistliku majanduse arenemise ebaühtlust, tõusu ja kriisiperioodide vaheldumist, mis ilmekalt kajastuvad ka raudteede ehitamistempos.

RAUDTEEDE EHITAMINE EESTIS

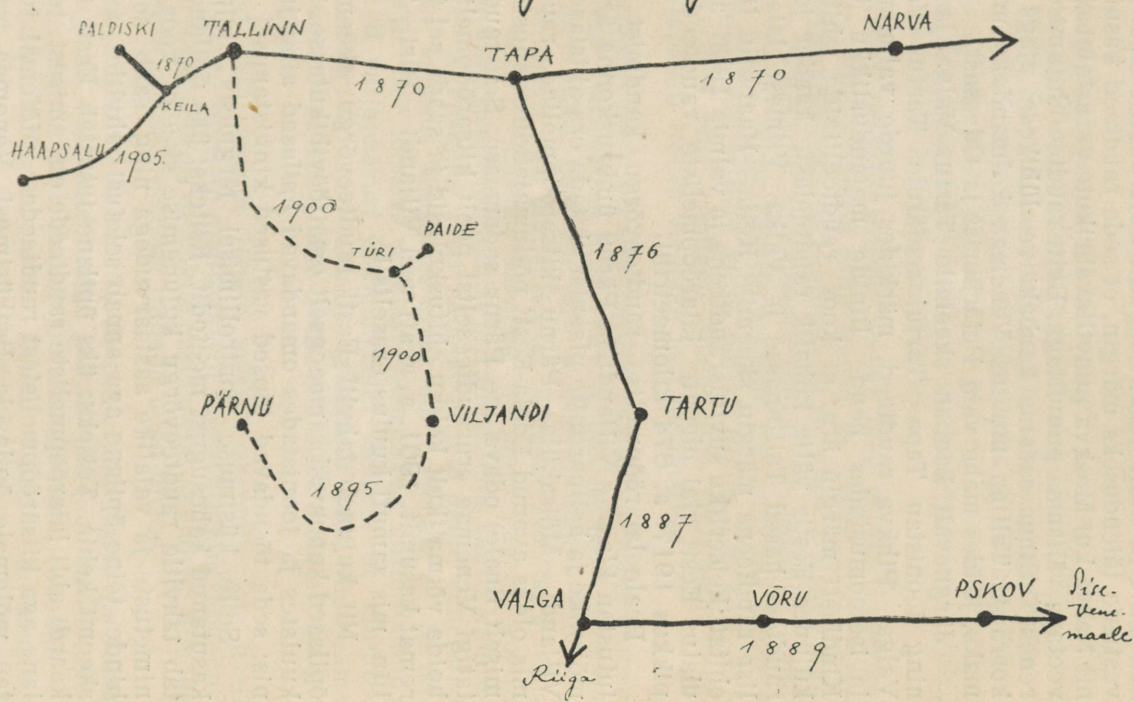
Käsitledes kapitalismi arenemist Eestis XIX saj. 2. poolel, ei saa õpetaja kuidagi mööda minna intensiivsest raudteede ehitamisest, mille tulemusena kujunes XX sajandi alguseks välja Eesti ala põhiline raudteedevõrk. Kuna raudteede ehitamine oli tingitud otseselt Eesti ala sise- ja välisuru vajadustest, siis avaneb siin hea võimalus õpilaste ajaloolise mõtlemise suunamiseks neile jõukohaste probleemide esitamise teel.

Eesti raudteevõrgu järkjärgulist kujunemist olen illustreerinud vastava skeemiga tahvlil. Skeemi joonistamist alustan nelja linna — Paldiski, Tallinna, Tapa ja Narva asukoha märkimisega tahvli ülemises osas. Seejärel ühendan need linnad omavahelise tugeva kriidijoonega, pikendan joont Narva juures ida suunas ja märgin selle raudtee lõppsihina Peterburi. Kriidijoone juurde kirjutati Balti raudtee ehitamise aasta ja esitan seejärel klassile küsimuse:

«Millistel majanduslikel kaalutlustel ehitati Eesti alale esimesena just Balti raudtee?»

Tavaliselt toovad õpilased kohe põhjusena esile Põhja-Eesti põllumajandussaaduste transportimise vajaduse maailmalinna Peterburi turule ja õpetajapoolse suunamise järele ka asjaolu, et madala Peterburi sadama kinnikülmu-
mise tõttu tuli talvel osa kaupu vedada Tallinna ja Paldiski

Eesti ala raudteevõrgu kujunemine ^{a.1870-} 1917



sadamate ja Balti raudtee kaudu Peterburi. Klassilt saadud vastuste täienduseks märgin, et seda raudteed kasutati veel nii Narva kui Moskva puuvillavabrikute varustamiseks sisseveetava välismaa puuvillaga. Balti raudtee ehitamisega suurenes Tallinna sadama kaubakäive lühikese ajaga üle 20 korra ja Tallinn muutus Venemaa kolmandaks meresadamaks, jäädes maha vaid Peterburist ja Odessast.

Järgnevalt kannan skeemile Tartu, Valga ja Pihkva ning joonistan Tapa—Tartu, seejärel Tartu—Valga ja Valga—Pihkva raudteed, märkides juurde valmimisaastad ja iseloomustades nende liinide majanduslikku tähtsust. Kindlasti märgin ära, et koos raudteeliinide ehitamisega kujunes Eestis välja kohalik raudteelaste kaader ja ehitati raudteetehased Tallinnasse ja Valka. Viimase laiarööpmelise raudteena märgin skeemile Keila—Haapsalu liini, mis ehitati keiserliku suvitusraudteena ja valmis 1905. a. Kokku ulatus Eesti alal olevate laiarööpmeliste raudteede kogupikkus 1917. a. 674 kilomeetrit.

Peale laiarööpmelise raudteevõrgu kandmist tahvlile jutustan klassile Viljandi ja Pärnu ümbruskonna ärimeeste, mõisnike ja hallparunite plaanist ehitada era-aktsiaseltsi abil Viljandi—Mõisaküla—Pärnu kitsarööpmeline raudteeliin, mis oleks avanud Edela-Eesti põllumajandussaadustele (peamiselt linale) odava tee Pärnu sadamasse. See raudtee ehitatigi Venemaa eraraudteeseltsi poolt kitsarööpmelisena, et hoida võimalikult kokku ehituskulusid ja saada sel teel suuremat kasumit. 1901. a. avati veel Viljandi—Türi—Tallinna liin, mis samuti kuulus eraseltsile.

Nii kujuneb tahvlil Eesti raudteevõrgu skeem, mille õpilased kannavad samaaegselt oma töövihikutesse. Ühtaegu kuulates ja joonistades omandavad õpilased aine juba tunnis; seda tõendavad täpsed vastused kinnistamisel.

Selle küsimuse kontrollimisel järgmisel tunnil olen kasutanud kahesugust meetodit. Esiteks: üks õpilane joonistab tahvlile raudteevõrgu kujunemise skeemi koos linnade nimetuste ja vajalike aastaarvudega ning saab selle eest hinde, teine õpilane aga annab seletusi tahvlile joonistatud skeemi kohta. Teiseks: üks õpilane jutustab Eesti füüsilise kaardi abil laiarööpmeliste raudteede ehitamisest, teine õpilane aga kitsarööpmelistest raudteedest. Mõlemal juhul esitan mõlemale õpilasele lisaküsimusi Venemaa raudteede ehitamise kohta. Praktika tõendab, et mõlemad kontrolli meetodid annavad häid tulemusi.

VEENE VÄGEDE PEALETUNG AASTAIL 1702—1704

Põhjasõja algperioodi käsitlemisel olen eriti esile tõstnud Vene vägede pealetungi Ingerimaal ja Eesti alal aastail 1702—1704. See edukas pealetung näitab selgesti reorganiseeritud Vene armee kasvanud löögijõudu ja aitab õpilastel paremini mõista Karl XII sõjaliste plaanide avantüristlikku iseloomu. Käsiteldava küsimuse paremaks selgitamiseks olen kasutanud lihtsat kaartskeemi tahvlil.

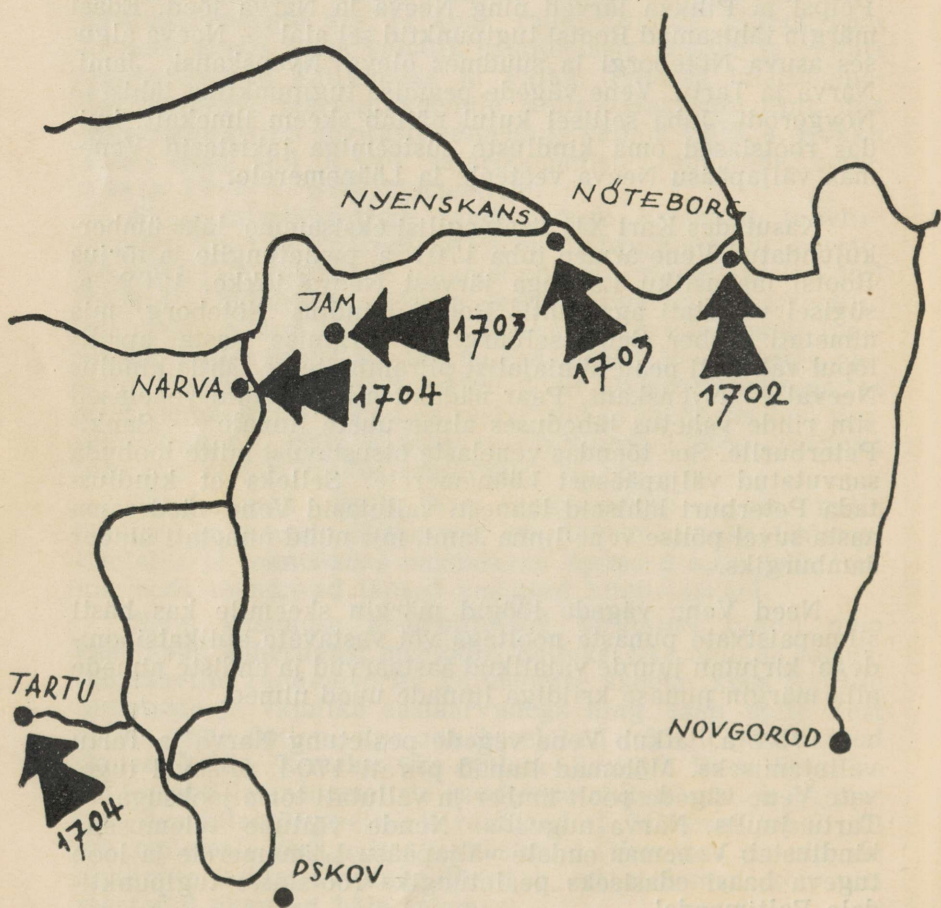
Visandan tahvlile suurelt Soome lahe idaosa, Laadoga, Peipsi ja Pihkva järved ning Neeva ja Narva jõed. Edasi märgin tähtsamad Rootsi tugipunktid sel alal — Neeva alguses asuva Nöteborgi ja suudmes oleva Nyenskansi, Jami, Narva ja Tartu. Vene vägede peamise tugipunktina tähistan Novgorodi. Juba sellisel kujul näitab skeem ilmekalt, kuidas rootslased oma kindluste süsteemiga takistasid Venemaa väljapääsu Neeva veeteele ja Läänemerele.

Kasutades Karl XII strateegilisi eksisamme, läks ümberkujundatud Vene armee juba 1701. a. pealetungile ja tõrjus Rootsi laevastiku Laadoga järvest Neeva jõkke. 1702. a. sügisel vallutati aga tähtis Rootsi kindlus Nöteborg, mis nimetati ümber Schlüsselburgiks. Järgmise aasta aprilli lõpul vallutati peale lühiajalist piiramist teine tähtis kindlus Neeval — Nyenskans. Paar nädalat hiljem panid venelased siin rinde vahetus läheduses aluse uuele linnale — Sankt-Peterburile. See tõendas venelaste otsustavust mitte loobuda saavutatud väljapääsust Läänemerele. Selleks et kindlustada Peterburi lähiseid läänest, vallutasid Vene väed sama aasta suvel põlise vene linna Jami, mis nüüd nimetati ümber Jamburgiks.

Need Vene vägede löögid märgin skeemile kas hästi silmapaistvate punaste nooltega või vastavate aplikatsioonidega, kirjutan juurde vajalikud aastaarvud ja endiste nimede alla märgin punase kriidiga linnade uued nimed.

1704. a. jätkub Vene vägede pealetung Narva ja Tartu vallutamiseks. Mõlemad linnad piirati 1704. a. suvel tugevate Vene vägede poolt ümber ja vallutati tormijooksuga — Tartu juulis, Narva augustis. Nende võitude tulemusena kindlustab Venemaa endale väljapääsu Läänemerele ja loob tugeva baasi edasiseks pealetungiks rootslaste tugipunkti-dele Baltimaadel.

Vene vägede pealetung a. 1702 - 1704



TARTU VALLUTAMINE 1704. AASTAL

Arvestades elavat huvi, mida õpilased tunnevad oma kodukoha konkreetse ajaloolise mineviku vastu, ning selliste küsimuste käsitlemises peituvat kasvatustlikku väärtust, olen pühendanud umbes pool õppetundi selleks, et reljeef-selt tuua õpilaste silme ette nende kodulinna Tartu vallutamise Vene vägede poolt Põhjasõja käigus 1704. a.

Keskaegse Tartu põhiplaani tahvli skeemi näol tunnevad õpilased juba IX klassi kursusest ja seepärast ei tekita neile erilisi raskusi joonistada tahvilt ajaloo töövihikutesse Põhjasõja-aegse Tartu kindlustuste skeem. Iseloomustan lühidalt rootslaste poolt rajatud bastionide süsteemi ja alustan seejärel emotsionaalset jutustust Tartu piiramisest 1704. a. suvel, kasutades selleks niihästi ajaloolisi uurimusi kui ka katkendeid Aleksei Tolstoi tuntud ajaloolisest romaanist «Peeter I».

Maa- ja veeteed mööda saabus 1704. aasta 9. juuniks 20 000-meheline Vene sõjavägi koos 42 suurtükiga Tartu alla. Linna kaitses 5000-st mehest koosnev garnison, kellel oli 130 suurtükki. Tartu piiramist juhatav kindral Šeremetjev alustas pealetungi linnale lõunast, praeguse Tähe tänava — Tähetorni suunas, asetades oma piiramiskahurid Riia mäele. Paralleelselt jutustusega märgin skeemile Šeremetjevi poolt valitud pealetungi suuna ja patareide asukoha. Linna ründamine lõunast, kus Tartu kindlustused olid kõige tugevamad, osutus aga veaks. Venelased tulistasid Tartu pihta üle 2000 pommi, tekitamata aga linnale märkimisväärt kahju. Linna piiramine venis. Ärritatud sellest takerdumisest, ruttas kohale Peeter I, kes seni oli juhtinud Narva piiramist. «Feldmarssal Šeremetjev ei oodanud teda,» kirjutab selle kohta Aleksei Tolstoi, «norskas keskpäevases kuumuses pärast lõunasööki oma telgis, voori juures kõrge valli taga, ja ärkas, kui tsaar tõmbas ta näolt kärbeste varjuks pandud rätiku.

«Magad rahulikult kärbiste taga!» hüüdis ta ja pööritas meeletuid silmi. «Tule näita mulle piiramistöid!» ... Šeremetjev ligines linna müüridele sügavate vallitiste ja kaevikute kaudu — üpris ettevaatlikult ja mitte väga lähedale, kartusest rootsi suurtükkide ees. Tema patareid olid asetatud veelgi rumalamalt, — neist ta loopis linna kaks tuhat

pommi ja süütas mõned majakesed, kuid müüre ei kriimustanudki.

«Kas teile, härra feldmarssal, on teada, mitu altõni läheb mulle iga pomm maksma?» lausus Peeter Aleksejevitsš süngelt. «Me veame neid Uraalist. Või tahad sa need kaks tuhat ilmaaegset pommi oma palgast kinni maksta!» Ta haaras Šeremetjevi kaenla alt pikksilma ja asus sellega müüre vaatlema.»

Hinnates oskuslikult olukorda andis Peeter I käsu pealelöögi suuna muutmiseks. Vene väed paisati nüüd Tartu kirdenurga vastu, kus müürid olid kõige vanemad ja nõrgemad. Rootslaste lootused, et siin pidurdab Vene vägesid Emajõgi ja linnast põhja pool asuv soo, ei õigustanud end. Vene patareid viidi üle jõe (praeguse loomakliiniku kohale) ja linnast põhja poole (märgin skeemile), ja 6. juulil alustati linna süstemaatilist pommitamist.

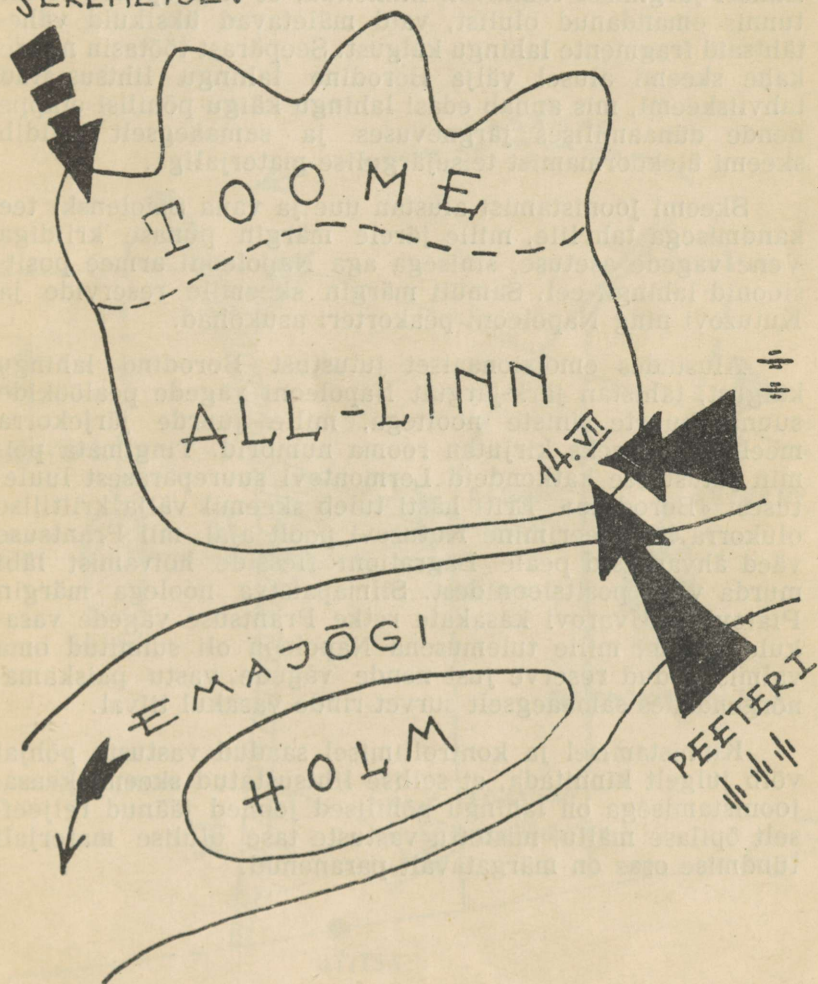
«Kuus päeva vältis tulemäng. Ivan Židoki grenaderid sillutasid põlvini soos seistes õõtsuvat pinda, varjates end vaenlaste pommituste ja kuulide eest liikuvate fašiinide — mullakorvidega. Tapetud uppusid siiasamasse, haavatuid kanti õlgadel välja. Rootslased mõistsid ähvardavat ohtu, vedasid osa suurtükke teistest tornidest siia ja suurendasid iga päevaga tuld. Linn peitus suitsusse. Läbi lendavate püssirohusuitsu pilvede põletas punakas päike.» (A. Tolstoi, «Peeter I», 2. köide, lk. 540, Tallinn 1949. a.).

Pommitamise tulemusena purustati linnamüür kolmest kohast ja seejärel algas 12. juuli õhtul otsustav tormijooks, mida kroonis ka edu: 13. juulil 1704. a. Tartu kapituleerus. Kapituleerumistingimuste kohaselt lubati Rootsi vägedel linnast lahkuda ja minna kas Riiga või Tallinna. Seda võimalust kasutas üle 2000 rootsi sõduri. 411 rootslaste poolt äsjavärvatud noorsõdurit lasti tagasi kodudesse, 140 rootsi sõdurit astus aga Vene riigi teenistusse. Tartu muutus nüüd Vene vägede tähtsaks tugipunktiks, mida hakati kohe kindlustama.

Selle skeemi juurde oleme tagasi pöördunud Tartu ajalooga tutvumiseks korraldatud kevadistel ekskursioonidel, mil seistes Toomemäe bastionidel, laiub õpilaste jalge ees Tartu kesklinn. Ja ilmneb, et paljud õpilased mäletavad skeemi ja tunnis kuulnud veel päris hästi, kuigi sellest on tublisti üle poole aasta möödunud.

Tartu vallutamise 1704. a.

ŠEREMETJEV



BORODINO LAHINGU LIHTSUSTATUD SKEEM

Borodino lahingu käsitlemiseks on õpikus eraldatud palju ruumi ja on koguni ära toodud ülevaatlik skeem lahingu käigu kohta. Veelgi detailsem skeem leidub 1812. a. Isamaasõja kohta käival õppekaardil. Olen kasutanud mõlemaid skeeme üheaegselt, et anda õpilastele selget ettekujutust lahingu käigust. Kuid nii kinnistamisel kui ka kontrollimisel järgmisel tunnil on ilmnenu, et rida õpilasi ei ole tunnis omandanud olulist, vaid mäletavad üksikuid vähetähtsaid fragmente lahingu käigust. Seepärast töötasin nende kahe skeemi alusel välja Borodino lahingu lihtsustatud tahvliskeemi, mis annab edasi lahingu käigu põhilisi etappe nende dünaamilises järgnevuses ja samaaegselt väldib skeemi ülekoormamist teisejärgulise materjaliga.

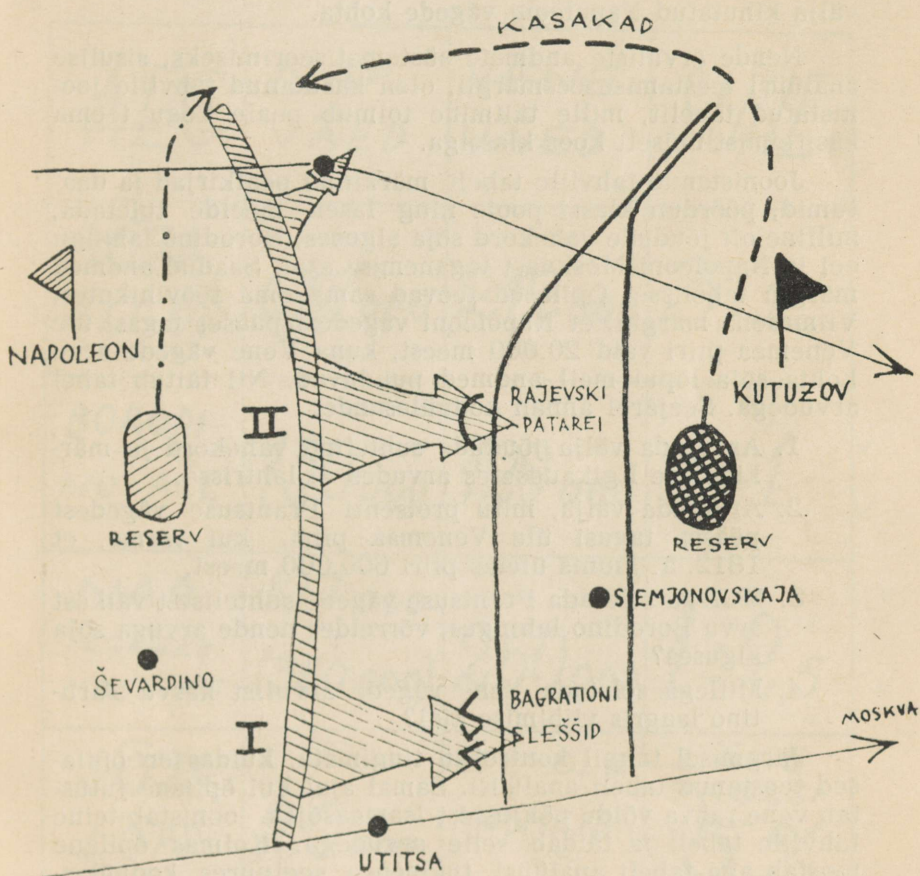
Skeemi joonistamist alustan uue ja vana Smolenski tee kandmisega tahvlile, mille järele märgin punase kriidiga Vene vägede asetuse, sinisega aga Napoleoni armee positsioonid lahingu eel. Samuti märgin skeemile reserveid ja Kutuzovi ning Napoleoni peakorterid asukohad.

Alustades emotsionaalset jutustust Borodino lahingu käigust, tähistan järk-järgult Napoleoni vägede pealöökidest suunad suurte siniste nooltega, mille juurde järjekorras meelespidamiseks kirjutatakse rooma numbrid. Tingimata põimin jutustusse katkendeid Lermontovi suurepärasest luuletusest «Borodino». Eriti hästi tuleb skeemil välja kriitilise olukorra likvideerimine Kutuzovi poolt ajal, mil Prantsuse väed ähvardasid peale Bagrationi fleššide hõivamist läbi murda vene positsioonidest. Silmapaistva noolega märgin Platovi ja Uvarovi kasakate retke Prantsuse vägede vasakule tiivale, mille tulemusena Napoleon oli sunnitud oma valmispaandud reserve just nende vägede vastu paiskama, nõrgendades samaaegselt survet rinde vasakul tiival.

Kinnistamisel ja kontrollimisel saadud vastuste põhjal võib julgelt kinnitada, et sellise lihtsustatud skeemi kaasa-joonistamisega on lahingu põhilised jooned jäänud reljeefseltselt õpilase mällu, mistõttu vastuste tase olulise materjali tundmise osas on märgatavalt paranenud.

Borodino lahing

26. augustil 1812.a.



JÕUDUDE VAHEKORRA MUUTUMINE 1812. a. ISAMAASÕJAS

1812. a. Isamaasõja käsitlemisel pean vajalikuks anda õpilastele mitmel korral konkreetseid andmeid Vene ja Prantsuse vägede arvulise vahekorra kohta. Ka õpikus tuuakse ära andmed vaenuliste armeede arvulise suuruse kohta nii sõja alguses kui Borodino lahingu eel. Paraku vaikib aga õpik nendest muutustest jõudude vahekorras, mis tekkisid Kutuzovi poolt teostatud sõjaplaani elluviimisega Tarutino laagri päevil. Suurt ideelis-poliitilist väärtust omavad ka võrdlevad andmed Venemaale tunginud ja Venemaalt välja kihutatud Napoleoni vägede kohta.

Nende arvuliste andmete süstematiseerimiseks, sisulise analüüsi teostamise eesmärgil, olen kasutanud tahvlile joonistatud tabelit, mille täitmine toimub peale kogu teema käsitlemist ühiselt koos klassiga.

Joonistanud tahvlile tabeli, märkinud pealkirjad ja daatumid, pöördun klassi poole ning lasen meelde tuletada, milline oli jõudude vahekorrad sõja alguses, Borodino lahingu eel ja Napoleoni Moskvast taganemise ajal. Saadud andmed märgin tabelisse. Õpilased teevad sama oma töövihikutes. Viimasena märgin, et Napoleoni vägedest pääses tagasi üle Venemaa piiri vaid 20.000 meest, kuna Vene vägede arvu kohta sõja lõpul meil andmed puuduvad. Nii täitub tabel arvudega. Seejärel annan koduülesande:

- ✓ 1. Arvutada välja jõudude suhteline vahekord ja märkida see ligikaudsetes arvudes 4. lahtrisse.
- ✓ 2. Arvutada välja, mitu protsenti Prantsuse vägedest pääses tagasi üle Venemaa piiri, kui teame, et 1812. a. juunis ületas piiri 600.000 meest.
- ✓ 3. Millega seletada Prantsuse vägede suhteliselt väikest arvu Borodino lahingus, võrreldes nende arvuga sõja alguses?
- ✓ 4. Millega seletada Vene vägede arvulist kasvu Tarutino laagris viibimise ajal?

Järgmisel tunnil kontrollin tingimata, kuidas on õpilased teostanud tabeli analüüsi. Samal ajal kui õpilane jutustab vene rahva võidu põhjustest Isamaasõjas, joonistab teine tahvlile tabeli ja täidab selle arvudega. Kolmas õpilane teostab aga tabeli analüüsi, tuginedes seejuures koduüles-

Tõudude vaherand

1812. a. Tsarmaasõjas

AEG	NAP. VÄED	VEENE VÄED	SUHE
SÕJA ALGUS	678 000	212 000	3:1
BORODI- NO ALL	130 000	129 000	1:1
NAP. TAGANEB MOSKVAST	107 000 (350 000)	260 000	1:2,5
SÕJA LÕPP	20 000	EI OLE ANDMEID	LÄKS TAGASI 5%

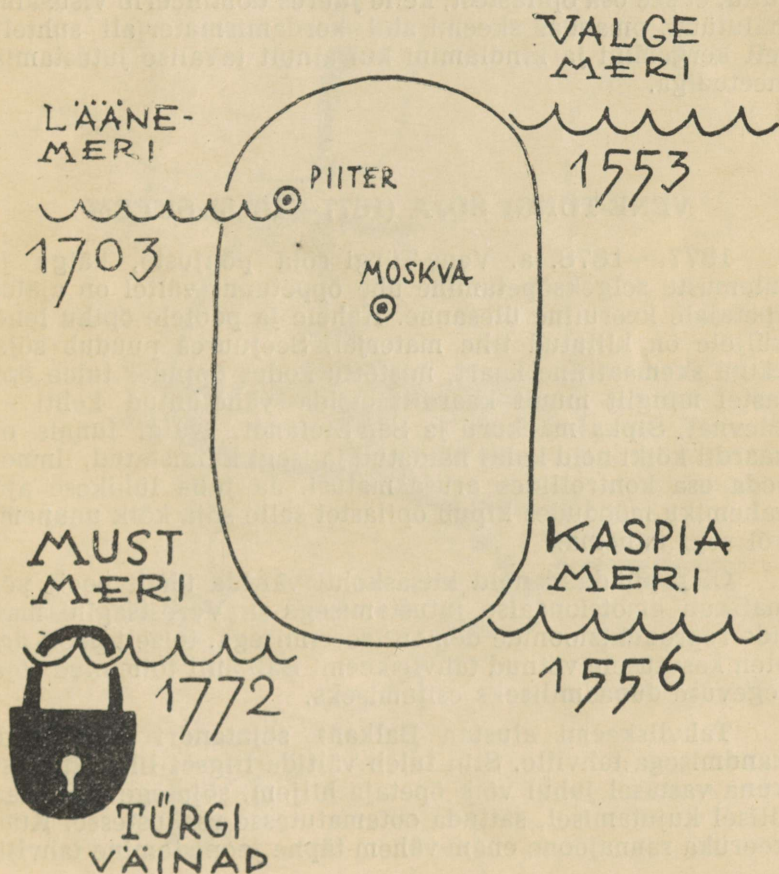
annetele. Tavaliselt hargneb seejuures klassis õpilaste vahel elav diskussioon, mille käigus tuuakse esile mitmesuguseid seisukohti jõudude vahekorra muutumise kohta. Nendest selgitame välja ja kinnistame olulisemad. Eesmärk — aktiveerida klassi ja anda neile võimalusi iseseisvaks mõtlemiseks ja analüüsiks on materjali sellise esitamise puhul kergesti saavutatav.

VENEMAA VÖITLUS VÄLJAPÄÄSU EEST MEREDELE

Edukalt olen kasutanud lihtsat tahvliskeemi ka ulatusliku kordamisteema — «Venemaa võitlus väljapääsu eest meredele» — käsitlemisel. Enne Ida küsimuse ja Krimmi sõja põhjuste juurde siirdumist olen teinud tagasihaarava kokkuvõtte vene rahva sajandeid kestnud võitlusest väljapääsude saamise eest meredele. Selleks märgin tahvlile ovaalina Venemaa, mida ümbritsevad neli merd (lainelised jooned). Seejärel lasen õpilastel nimetada, millist merd mingi laineline joon tähistab, kirjutan joontele merede nimetused ja palun iseloomustada iga merd väliskaubanduseks sobivuse seisukohast. Peale sellise iseloomustuse saamist juhin klassi tähelepanu asjaolule, et Vene riigile oli eluliselt vajalik väljapääsu saamine nii Läänemerele kui ka Mustale merele, mis mõlemad ühendasid Venemaad tähtsamate Euroopa riikidega.

Järgnevalt tuletame frontaalsete küsimuste kaudu meelde, kuidas Venemaa järk-järgult saavutas väljapääsu ümbritsevatele meredele, milliste raskuste ja ebaõnnestumistega see oli seotud (Liivi sõda!). Samaaegselt vestlusega märgin tahvlile merede juurde aastaarvud, millal ühele või teisele merele saavutati väljapääs. Lõpetanud Musta merega, esitan klassile küsimuse: «Miks tsarismi ei rahuldanud üksnes väljapääsu saamine Mustale merele, vaid ta oli huvitatud ka Türgi väinadest?» Saanud vastuse, et väinade sulgemisega võis täielikult takistada laevade liikumist Mustalt merelt Vahemerele või vastupidi, joonistan Musta merd tähistava lainelise joone ühte otsa suure tabaluku, mis sümboliseerib Türgi väinasid. Ja see tabalukk saabki aluseks uuele probleemile — küsimusele Türgi väinade ümber keerlevast teravast võitlusest, mida käsitlen juba vastavalt õpikule.

Venemaa võitlus valjapääsu eest meredele



Nii on tehtud ulatuslik tagasihaare eelnevasse, mistõttu õpilased mõistavad Krimmi sõja tekkelugu kaugemast ajaloolisest aspektist lähtudes. Samaaegselt on aga klassi aktiveerides korratud põhilisi fakte Venemaa välispoliitikast XVI—XVIII sajandini.

Kontrollides järgmisel tunnil õpilaste teadmisi, olen asendanud tahvliskeemi ajaloolise kaardiga, millele tuginedes jutustavad õpilased ladusalt võitlusest väljapääsu eest meredele. Katseliselt olen korraldanud ka tunnikontrolli selle osa kohta ja tulemused osutavad rõõmustavaks. Üle poole õpilastest reprodutseeris vastamisel tahvliskeemi ja ehitas oma vastuse üles sellele tuginedes. Võib kindlasti väita, et see osa õpilastest, kelle juures domineerib visuaalne mälutüüp, omandas skeemi abil kordamismaterjali suhteliselt kergemini ja kindlamini kui ainult tavalise jutustamismeetodiga.

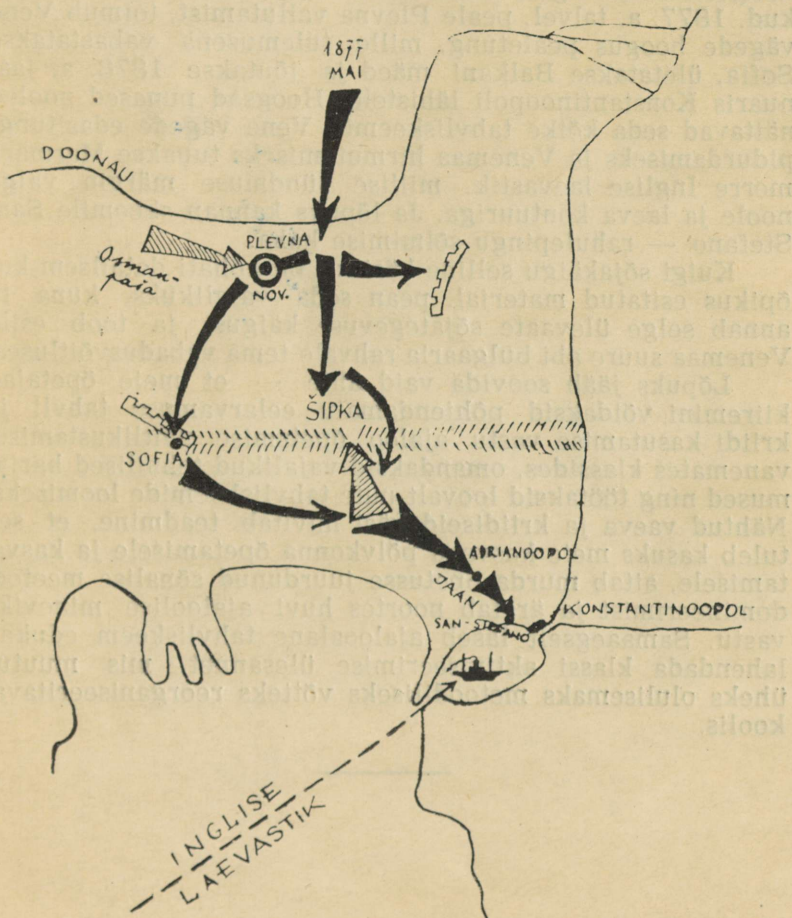
VENE-TÜRGI SÕJA (1877—1878) SKEEM

1877.—1878. a. Vene-Türgi sõja põhjuste, käigu ja tulemuste selgeksõpetamine ühe õppetunni vältel on ajaloo õpetajale keeruline ülesanne. Kahele ja poolele õpiku leheküljele on kiilutud tihe materjal. Seejuures puudub sõjakäigu skemaatiline kaart, mistõttu kodus õppides tuleb õpilastel mingilt muult kaardilt otsida vähetuntud kohti — Plevnat, Šipka mäekuru ja San-Stefanot. Kuigi tunnis on kaardil kõiki neid kohti näidatud ja isegi kinnistatud, ilmneb seda osa kontrollides arusaamatusi. Ja juba lühikese ajavahemiku möödudes kipub õpilastel selle sõja käik ununema või segi minema.

Olen püüdnud neid kitsaskohti vältida ühelt poolt võimalikult emotsionaalse jutustamisega ja Vereštšagini maalide reproduktsioonide demonstreerimisega, teiselt poolt aga olen kasutusele võtnud tahvliskeemi Balkanil toimunud sõjategevuse dünaamiliseks esitamiseks.

Tahvliskeemi alustan Balkani sõjatandri kontuuride kandmisega tahvlile. Siin tuleb vältida liigset lihtsustamist, kuna vastasel juhul võib õpetaja hiljem, sõjategevuse graafilisel kujutamisel, sattuda ootamatutesse raskustesse. Kuna keeruka rannajoone enam-vähem täpne joonistamine tahvlile

Vene-Türgi sõda 1877-1878



nõuab mitu minutit, siis olen aja kokkuhoidmiseks vastava joonistuse teinud juba vahetunnis, kasutades eeskujuks üles-
riputatud kaarti.

Asudes sõja käsitlemisele jutustan, kuidas Vene väed 1877. a. suvel ületasid Doonau ja ülestõusnud bulgaarlaste abiga liikusid kiiresti edasi. Kolm hargnevat punast joont kinnitavad õpetaja sõnu. Kohates ägedat vastupanu Plevna kindluse all, piirasid Vene väed kindluse ümber, kuid ei suutnud teda vallutada. Samal ajal toimusid ägedad võitlused Sipka mäekuru juures, kus väikesed venelaste jõud löid kangelaslikult tagasi ülekaaluka Türgi armee kõik rünnakud. 1877. a. talvel, peale Plevna vallutamist, toimub Vene vägede hoogus pealetung, mille tulemusena vabastatakse Sofia, ületatakse Balkani mäed ja jõutakse 1878. a. jaanuaris Konstantinoopoli lähistele. Hoogsad punased nooled näitavad seda kõike tahvliskeemil. Vene vägede edasitungi pidurdamiseks ja Venemaa hirmutamiseks tuuakse Marmara merre Inglise laevastik, millise sündmuse märgin valge noole ja laeva kontuuriga. Ja lõpuks kannan skeemile San-Stefano — rahulepingu sõlmimise koha.

Kuigi sõjakäigu selline käsitus on kohati detailsem kui õpikus esitatud materjal, pean seda vajalikuks, kuna ta annab selge ülevaate sõjategevuse käigust ja toob esile Venemaa suure abi bulgaaria rahvale tema vabadusvõitluses.

Lõpuks jääb soovida vaid ühte — et meie õpetajad kiiremini võidaksid põhjendamatu eelarvamuse tahvli ja kriidi kasutamise vastu ajaloo õpetamise näitlikustamisel vanemates klassides, omandaksid vajalikud tehnilised harjumused ning töötaksid loovalt uute tahvliskeemide loomiseks. Nähtud vaeva ja kriidiseid käsi hüvitab teadmine, et see tuleb kasuks meie kasvava põlvkonna õpetamisele ja kasvatamisele, aitab murda õpetusse juurdunud sõnalise meetodi domineerimist ja äratav noortes huvi ajaloolise mineviku vastu. Samaaegselt laseb ajaloolane tahvliskeem edukalt lahendada klassi aktiveerimise ülesannet, mis muutub üheks olulisemaks meetodiliseks võtteks reorganiseeritavas koolis.
